

УДК 929:[329.73:316.647.6(=161.2)“196/197”Караванський]
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2025-51-6>

СВЯТОСЛАВ КАРАВАНСЬКИЙ В УКРАЇНСЬКОМУ ДИСИДЕНТСЬКОМУ РУСІ (1960-ТІ – 1970-ТІ РР.)

Паска Богдан Валерійович,
*кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
і методики викладання історії
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
bohdan.paska@pnu.edu.ua
orcid.org/0000-0002-5452-5254*

Шпак Назарій Романович,
*студент II курсу бакалаврату спеціальності
«Середня освіта (Історія)»
факультету історії, політології
і міжнародних відносин
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
nazarii.shpak.23@pnu.edu.ua
orcid.org/0009-0002-7213-7535*

Мета статті – всебічний та комплексний аналіз участі Святослава Караванського в українському дисидентському русі від початку 1960-х рр. до кінця 1970-х рр. **Методологічною основою** статті виступили принципи об'єктивності, історизму, всебічності, наступності, а також комплекс спеціально-історичних і загальнонаукових методів. У роботі використано методи аналізу та синтезу, ретроспективний, проблемно-хронологічний, метод порівняння та зіставлення інформації з різних джерел. **Результати та висновки.** Життєвий шлях С. Караванського у 1960-х – 1970-х рр. є вражаючим прикладом непохитної вірності ідеалам національного відродження, громадянської гідності та інтелектуального спротиву радянському тоталітаризмові. Його діяльність у рамках українського дисидентського руху вийшла далеко за межі особистого протесту – вона набрала характеру тривалої і послідовної боротьби, що поєднувала культурно-просвітницький, публіцистичний, мовознавчий та правозахисний аспекти. Святослав Караванський виступав не лише проти політичних репресій, а й проти глибших процесів русифікації та знищення національної ідентичності. Його публічні звернення, протестні листи, літературна і наукова діяльність, зокрема створення «Словника українських рим» і публікації статей, стали важливими актами опору, спрямованими як на внутрішню аудиторію, так і на міжнародну спільноту. Ув'язнення С. Караванського не зламало його духу, а лише поглибило його переконання. Активність дисидента в таборах, участь у створенні «Кодексу честі політ'язня», голодування, вступ до Української Гельсінської групи свідчать про його перехід від індивідуального до колективного, структурованого опору. Досвід С. Караванського демонструє, що українське дисидентство не було однорідним явищем, а мало всередині себе різні стратегії й підходи до боротьби. При цьому С. Караванський уособлював найбільш рішучу, активну лінію спротиву, в якій поєднувалися особиста жертвовність, інтелектуальна праця та стратегічне бачення. Його внесок у збереження української національної ідентичності, правозахисну боротьбу та інтелектуальну спадщину є безумовно вагомим і заслуговує на глибоке наукове осмислення й належне вшанування.

Ключові слова: Святослав Караванський, український дисидентський рух, Українська Гельсінська група (УГГ), політичне ув'язнення, русифікація, Комітет державної безпеки (КДБ), радянський режим.

SVIATOSLAV KARAVANSKY IN THE UKRAINIAN DISSIDENT MOVEMENT (1960S – 1970S)

Paska Bohdan Valeriiiovych,
*Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of History
of Ukraine and Methods of Teaching History
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
bohdan.paska@pnu.edu.ua
orcid.org/0000-0002-5452-5254*

Shpak Nazariy Romanovych,
2nd year student of the bachelor's degree
of the specialty «Secondary Education (History)»
Faculty of History, Political Science
and International Relations
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
nazarii.shpak.23@pnu.edu.ua
orcid.org/0009-0002-7213-7535

The purpose of the article is a comprehensive and complex analysis of Svyatoslav Karavansky's participation in the Ukrainian dissident movement from the early 1960s to the late 1970s. **The methodological basis** of the article was the principles of objectivity, historicism, comprehensiveness, continuity, as well as a complex of special-historical and general scientific methods. The work used methods of analysis and synthesis, retrospective, problem-chronological, and the method of comparison and comparison of information from various sources. **Results and conclusions.** The life path of S. Karavansky in the 1960s–1970s is a striking example of unwavering loyalty to the ideals of national revival, civic dignity, and intellectual resistance to Soviet totalitarianism. His activities within the Ukrainian dissident movement went far beyond personal protest – it took on the character of a long and consistent struggle, combining cultural and educational, journalistic, linguistic and human rights aspects. Svyatoslav Karavansky spoke not only against political repressions, but also against the deeper processes of Russification and the destruction of national identity. His public addresses, protest letters, literary and scientific activities, including the creation of the “Dictionary of Ukrainian Rhymes” and the publication of articles, became important acts of resistance, aimed at both a domestic audience and the international community. S. Karavansky's imprisonment did not break his spirit, but only deepened his convictions. His activity in the camps, participation in the creation of the “Code of Honor of a Political Prisoner”, hunger strike, and joining the Ukrainian Helsinki Group testify to his transition from individual to collective, structured resistance. S. Karavansky's experience demonstrates that Ukrainian dissidence was not a homogeneous phenomenon, but had within itself different strategies and approaches to the struggle. At the same time, S. Karavansky personified the most resolute, active line of resistance, which combined personal sacrifice, intellectual work and strategic vision. His contribution to the preservation of Ukrainian national identity, human rights struggle and intellectual heritage is undoubtedly significant and deserves deep scientific understanding and due respect.

Keywords: Svyatoslav Karavansky, Ukrainian dissident movement, Ukrainian Helsinki Group (UHG), political imprisonment, Russification, Committee for State Security (KGB), Soviet regime.

1. Вступ

Постановка проблеми. Дисидентський рух 1960-х – 1970-х рр. в Україні був однією з найяскравіших форм мирного опору тоталітарному радянському режимові. Попри зростання наукового інтересу до цієї тематики впродовж останніх десятиліть, окремі постаті українського дисидентства, зокрема мовознавець Святослав Караванський (1920–2016), досі не отримали належного комплексного висвітлення в історіографії.

Фігура С. Караванського вирізняється багатомірністю: він був не лише політ'язнем та учасником опору, а й видатним мовознавцем, публіцистом, перекладачем, автором фундаментальних лексикографічних праць. Його активність у сфері мовної та національної політики, спротив русифікації, відкриті виступи проти утисків прав людини створюють цілісний образ борця, який поєднав інтелектуальний фронт із практичним спротивом. Попри значущість внеску С. Караванського в український визвольний рух, його життєвий шлях часто розглядається фрагментарно або лише в контексті ширшого правозахисного середовища. Водночас ця постать потребує окремого наукового дослідження, з урахуванням особливостей його діяльності в умовах неволі, реакції влади, а також трансформації його опору від культурного активізму до організованої участі у Гельсінському русі.

Таким чином, актуальним залишається завдання не лише реконструювати хронологію та зміст участі С. Караванського в дисидентському

русі, а й осмислити цю участь як частину ширшої парадигми українського національного опору в умовах радянського тоталітаризму. Це дозволяє глибше зрозуміти еволюцію форм протесту, внутрішню мотивацію дисидентів, і особливо – ціну, яку їм доводилося платити за вірність своїм переконанням.

Аналіз основних досліджень. Щодо історіографії проблеми, хочемо зауважити, що підпільну й дисидентську діяльність С. Караванського було піддано аналізу в статті дослідника Ю. Зайцева (Зайцев, 2014). В енциклопедичній довідці авторства І. Рапп (Рапп, 2006) коротко розповідається про основні події в житті дисидента із використанням матеріалів його спогадів. Також окремі згадки про С. Караванського в загальному контексті дослідження різних аспектів українського національно-визвольного руху зустрічаються у працях Г. Касьянова (Касьянов, 1995), О. Обертаса (Обертас, 2010), О. Данилюка і О. Бажана (Данилюк, Бажан, 2000), Б. Паски (Паска, 2018).

Серед основних джерел, використаних під час написання статті, варто виділити працю журналіста і дисидента В. Чорновола, написану в результаті хвилі арештів українських дисидентів у середині 1960-х рр. (Чорновіл, 1967). До ключових джерел належать також статті авторства самого С. Караванського, написані в різні періоди його життя. Під час написання дослідження використовувалися матеріали інтерв'ю зі С. Караванським, узяті в 2010 р. (Хворост, 2010). Також було

опрацьовано спогади інших дисидентів – І. Світличного та Н. Світличної (Світличний, Світлична, 2008), М. Гориня (Горинь, 2009), В. Овсієнка (Овсієнко, 2007) – про їхні відносини зі С. Караванським.

Мета статті – всебічний та комплексний аналіз участі С. Караванського в українському дисидентському русі від початку 1960-х рр. (повернення мовознавця з першого ув'язнення) до кінця 1970-х рр. (виїзд діяча на еміграцію).

2. Участь у дисидентському русі в першій половині 1960-х рр.

1950–1960-ті рр. в Радянському Союзі (СРСР) ознаменувалися кардинальними змінами суспільно-політичного життя. У 1953 р. помер диктатор Йосиф Сталін і розпочався період т. зв. хрущовської відлиги. СРСР, хоч і залишився тоталітарною державою, але режим став дещо ліберальнішим, ніж це було в період правління Й. Сталіна. Ці нові умови, хоч і не були ідеальними, але створили умови для розгортання мирного протестного руху, який увійшов в історію як дисидентський, а всі його учасники, що виступили проти тоталітарної системи – дисидентами. Святослав Караванський, який і до того моменту не був симпатиком Радянського Союзу, став прихильником нового руху спротиву.

Майбутній дисидент народився в Одесі в сім'ї інженера. Ще в юні роки під впливом родинного оточення проявляв особливий інтерес до вивчення української мови. У часи Другої світової війни він став учасником підпілля Організації українських націоналістів (ОУН) в Одесі. У 1944 р. – був заарештований радянськими каральними органами, а наступного року – засуджений до 25 р. позбавлення волі. Після довгих 16 років перебування в радянських таборах 19 грудня 1960 р. С. Караванського було звільнено відповідно до 2 ст. указу про амністію, ухваленою Президією Верховної Ради СРСР 17 вересня 1954 року, за якою строк оунівцю було зменшено наполовину – до 12,5 років (Караванський, 1980: 183; Чорновіл, 1967: 84). Мовознавець, який вже відчув на собі жорстокість комуністичної системи, у нових умовах продовжив боротися за справедливість, за Україну, її мову і культуру. Йому було байдуже, хто знаходиться при владі, а вірність своїм принципам та ідеалам боротьби залишалася такою ж сильною, як і була.

Після виходу на волю в 1960 р. С. Караванський повернувся до Одеси. Там він закінчив курси механіки з ремонту обчислювальних машин. Працював колишній політв'язень за професією, а також слюсарем обласотресту, книгоношею, механіком сектору обчислювання лічильних машин і перекладачем у редакції газети «Чорноморська комуна». Працював також позаштатним кореспондентом

журналу «Україна» і організатором передплати «Союздруку». На кілька місяців їздив на заробітки в м. Інта, яка знаходилася в Комі АРСР (нині РФ). Такі часті зміни роботи були пов'язані з тим, що С. Караванський або знаходив тільки тимчасові заняття, або його звільняли, дізнавшись про табірне минуле. Дуже активно брав участь в громадському житті міста. А саме – збирав українські книжки для бібліотек Кубані, організовував передплату українських видань в робітничих гуртках Одеси. Звертався до громадських та державних організацій із такими пропозиціями, як дублювання фільмів на українську мову, створення при кіностудіях рад глядачів, поширення українських книжок, відзначення ювілею видатного композитора Миколи Лисенка (Світличний, Світлична, 2008: 84–85; Данилюк, Бажан, 2000: 416).

У 1962 р. в житті дисидента відбулися знакова подія – одруження з Ніною Строкатою, яке відбулося 20 червня. У тому ж 1962 р. С. Караванський вступив на заочне навчання філологічного факультету Одеського університету. Також він проявляв активну літературну діяльність. Закінчив свою працю над «Словником українських рим», розпочату ним ще в період першого ув'язнення. Словник став важливою працею для розвитку української мови і літератури, містив понад 1000 друкованих сторінок, де було зібрано 60 тис. римованих пар, які філолог не взяв із творів поетів, а склав самостійно. Особливістю цієї праці є те, що схожі видання зазвичай пишуть кілька авторів, а С. Караванський написав її повністю сам. «Словник» був високо оцінений спеціалістами, і на його одеську адресу почали приходити відгуки. Також мовознавець написав книжку «Біографія слів». Займався написанням віршів і перекладом творів англійських письменників, писав статті про мову, які друкувалися у студентській газеті Одеського університету, а пізніше – в таких газетах і журналах, як «Зміна», «Україна», «Всесвіт» та ін., замітки, яких до того ж навесні 1966 р. аналізували мовознавці АН УРСР на семінарах для працівників преси. Написав збірку гуморесок і фейлетонів для видавництва «Маяк», перекладав з англійської мови роман Шарлотти Бронте «Джен Ейр» (Караванський, 1980: 183; Чорновіл, 1967: 85; Зайцев, 2014: 416; Захаров, 2003: 95).

У 1965 р. дисидент, стурбований наростаючою русифікацією, яка відбувалася в школах і вищих навчальних закладах через прийнятий 1958 р. закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про дальший розвиток системи освіти в СРСР», написав статтю «Про одну політичну помилку» із різкою критикою цього нормативного акту. У цій публікації С. Караванський акцентував увагу на дискримінаційності, антиконституційності дев'ятого пункту закону, за яким вивчення рідної мови в російських школах було не обов'язковим,

а тільки за бажанням батьків. Звертав увагу не тільки на дії керівництва, а також і на щоденні буденні справи в таких містах, як Київ, Одеса, під час яких відбуваються висміювання української мови та національності. За С. Караванським, це свідчило про те, що за часів Сталіна розвинулася дискримінація до всього українського, яку в сучасні йому часи тільки підігривають. Для вирішення цієї проблеми дисидент пропонував десять конкретних кроків, закликав до їх широкого обговорення і дискусії. Також С. Караванський написав і 24 лютого 1965 р. надіслав листа Прокуророві України, в якому просив і вимагав за здійснені помилки проти національних прав українського народу притягнути до кримінальної відповідальності тодішнього міністра освіти середньої та вищої освіти Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) Юрія Даденкова за кількома статтями Кримінального кодексу (КК), зокрема за ст. 66, в якій ідеться про порушення прав національної та расової рівноправності. Також С. Караванський звинувачував міністра в підготовці некваліфікованих кадрів та дезорганізації педагогічного процесу в освіті. У цьому листі йшла мова про те, що громадяни, чиею рідною мовою є українська, не мають рівних прав для вступу в навчальні заклади із особами з рідною російською мовою, тому що на конкурсних іспитах та екзаменах із спеціальної дисципліни вноситься саме російська мова і література (Світличний, Світлична, 2008: 446; Зайцев, 2014: 416–417; Обертас, 2010: 103).

Коли розпочалася перша хвиля арештів українських дисидентів 1965 р., С. Караванський один із перших виступив проти свавілля карних органів. 4 вересня 1965 р. на його помешканні відбувся обшук, під час якого практично жодних антирадянських матеріалів не було виявлено. Після цього обшуку вже на наступний день дисидент розіслав протест до преси й офіційних установ, а пізніше в Києві відвідав польське і чехословацьке консульства й залишив листа консулам зазначених держав, в яких йшлося про арешти української інтелігенції та порушення норм ленінської національної політики. Із чехословацьким консулом С. Караванський також мав зустріч і розмову. Ці кроки дисидента отримали схвалення з боку письменника Бориса Антоненка-Давидовича. Зрештою, 13 листопада 1965 р. С. Караванського затримали і за поданням Комітету державної безпеки (КДБ) без суду (для якого не було ніякого формального приводу через відсутність складу злочину в діях С. Караванського) і слідства, за рішенням тодішнього Генерального прокурора Радянського Союзу Р. Руденка, який оскаржив рішення звільнення дисидента за амністією, дисидента знову відправили до таборів суворого режиму на 8,7 років досиджувати свій попередній 25-річний термін (Чорновіл, 1967: 85–86; Касьянов, 1995: 59; Рапп, 2006: 279–280).

3. Ув'язнення дисидента в другій половині 1960-х рр.

Після того, як С. Караванський знову опинився в радянських місцях позбавлення волі (цього разу в Дубравній виправно-трудова колонія в Мордовії) куди він прибув 28 листопада 1965 р., його опір радянській системі не зменшився. Одразу ж у знак протесту проти несправедливого рішення щодо його ув'язнення дисидент оголосив голодування. Писав чимало звернень до представників громадськості й офіційних організацій. За це його карали, двічі садивши в ШІЗО (штрафний ізолятор), щоразу на 10 днів, а 8 жовтня 1966 р. мовознавця за начебто невиконання виробничих норм на 6 місяців посадили до БУРу (барак посиленого режиму). Але навіть у таких умовах С. Караванський продовжував боротися, оголошував голодування в ШІЗО і тричі в БУРі, вимагав зустрічі з прокурором. Загалом за цей період дисидент провів аж 5 голодувань, які кожного разу переривалися на 9–10 день примусовим годуванням з боку тюремної адміністрації. Боровся в колонії дисидент не тільки за права українського народу і його культури, але також захищав права кримсько-татарського народу. У 1966 р. С. Караванський, який перебував в таборі, написав лист Голові Ради Національностей Верховної Ради СРСР, де наголошував на несправедливості щодо кримських татар, яким не дозволяли повертатися на історичну батьківщину після депортації 1944 р. Звертав увагу на те, що радянська влада, яке нібито хоче збудувати найкращий на землі лад, вдається до несправедливих переселень корінного народу з його історичних земель (Чорновіл, 1967: 86; Данилюк, Бажан, 2000: 343; Зайцев, 2014: 417).

Перебування в таборі й боротьба приносила С. Караванському чимало страждань, але, завдяки своїй силі духу, він не дозволяв себе зламати. Його дружина Н. Строката-Караванська, спостерігаючи за стражданнями чоловіка, в 1966 р. написала листа, який був адресований Корольову (начальник виправного табору), Л. Брежнєву (Перший секретар Центрального комітету (ЦК) Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС)), а також редакції газети «Юмінате», в якому вона просила розстріляти свого чоловіка, щоб припинити його страждання. У той час дисидент, навіть перебуваючи в таборі, не припиняв свою мовознавчу та літературознавчу роботу. У вільний час, коли не сидів ні в ШІЗО ні в БУРі, він закінчив перекладати роман Ш. Бронте «Джейн Ейр», а також написав для книги «Біографія слів» ще кілька зошитів тексту. 1967 рік відзначився багатьма змінами в житті С. Караванського. У січні в Одесі в дружини дисидента було здійснено обшук. Під час нього було вилучено рукопис віршів «Спадкоємцям Берії», написаний С. Караванським в таборі і чернетки

заяв Н. Строкатої-Караванської щодо незаконного ув'язнення її чоловіка. Крім цього, на весь 1967 р. С. Караванському табірною адміністрацією було заборонено зустрічатися із дружиною. У тому ж 1967 р. дисидента за його вольову поведінку і порушення режиму в колонії було переведено до ще жорсткішої Владимирської в'язниці (Чорновіл, 1967: 86; Данилюк, Бажан, 2000: 65; Зайцев, 2014: 417).

Навіть перебуваючи в нелюдських умовах тюрми, С. Караванський продовжив свою боротьбу з комуністичним режимом. Через свою дружину він тайнописом та іншими різними способами продовжував надсилати заяви, статті, листи до Європи й Америки, в яких йшлося про утиски за національною ознакою проти українців, балтійських народів, поляків. Деякі з його заяв, зрештою, потрапили до радіо «Свобода» і «Голос Америки». А 1968 р. у Франції було видано працю «Лихо розуму (портрети двадцяти «злочинців»)» В. Чорновола, у якій містилася біографія С. Караванського та частина його заяв. Однією із найбільших яскравих акцій С. Караванського в ув'язненні була спроба розкриття правди про Катинську трагедію 1940 р., коли радянський режим здійснив незаконну розправу над 15 тис. полонених польських офіцерів. Тоді у Владимирській в'язниці перебували свідки цього злочину – такий собі Андреев, який був колишнім лісовиком Катинського лісу і його дружина. Окрім них, були й безпосередні учасники подій: Магішев та Меджидов, а також колишній бургомістр Смоленська часів німецької окупації Борис Меньшагін, який знаходився тут вже 20 років. Його місце перебування С. Караванський дізнався від кримінальників, які працювали в тюремній лазні й перукарні. Пізніше про це йому також розповіла інша ув'язнена Катерина Зарицька (Горинь, 2009: 59; Зайцев, 2014: 417; Хворост, 2010: 8).

Написані Б. Меньшагіним документи «Прошение» і «Завещание» на тему Катині С. Караванський хотів передати на волю тайнописом під час свого другого побачення з Н. Строкатою-Караванською. У самій кімнаті зустрічі, куди цього разу його завів наглядач, був розташований широкий стіл. Далі зайшла Н. Строката-Караванська із двома наглядками. Однак затія була виявлена, наглядач взяв ту листівку і спокійно поклав собі в кишеню. Святослав Караванський, зрозумівши, що його план не вдався, тоді вголос повідомив своїй дружині про те, що у Владимирській в'язниці знаходиться свідок Катинської трагедії Б. Меньшагін, і попросив, щоб вона передала цю інформацію російському правозахиснику Андрію Сахарову. У результаті наглядачі відправили С. Караванського в окрему одиночну камеру. Також у нього були виявлені документи «Разговор. Ричарду Никсону», «10 заповідей патріота,

насилно призваного в оккупационные войска», «10 заповедей патріота поработщенного края» (Спецсообщение заместителя председателя КГБ, 1969: 3; Горинь, 2009: 59; Зайцев, 2014: 417–418).

4. Нова кримінальна справа в умовах ув'язнення

Вже в травні 1969 р. проти дисидента було відкрито нову справу, а 30 травня у його камері було проведено обшук. У його ході було виявлено пристрої та засоби, завдяки яким наносилося текст тайнопису, а також інші екземпляри цих документів. Також 30 травня були проведені обшуки в Н. Строкатої-Караванської, де також було виявлено й вилучено тайнописні тексти. Коли про спробу повторної судової розправи над С. Караванським дізналися інші дисиденти, вони відразу виступили із протестом. З ініціативи історика Валентина Мороза було здійснено акцію підтримки ув'язненого мовознавця. Разом із Іриною Сеник В. Мороз написав заяву під назвою «Знову «камерні» справи?», яка адресувалася Голові Президії Верховної Ради УРСР, а також Прокурору УРСР. У заяві йшлося про посилення репресій і переслідування людей за інакомислення, висловлювалося обурення відкриттям нової кримінальної справи проти С. Караванського. Було висунуто чітку вимогу до влади – звільнити дисидента й інших ув'язнених на 25 років, які вже відбули 15 років свого терміну. Валентин Мороз організував збір підписів під цією заявою, її підтримали серед інших дисиденти Іван Гель, Ярослава Заневчик (Менкуш), Мирослава Зваричевська, В'ячеслав Чорновіл, Богдан Горинь та ін. Загалом під заявою підписалося 16 дисидентів, а вона сама була опублікована у самвидавному часописі «Український вісник» у 1970 р. Однак радянська влада ніяк не відреагувала на протести дисидентів, а натомість самого В. Мороза в 1970 р. було повторно репресовано. Зрештою, 19 лютого 1970 р. у постанові слідчого Владимирського Управління КДБ С. Караванського було звинувачено у «провокаційному повідомленні», що начебто польські офіцери були вбиті не нацистами, а радянськими чекістами. А 23 квітня 1970 р. Владимирський обласний суд виголосив вирок – 10 років позбавлення волі. Також С. Караванського було визнано «особливо небезпечним рецидивістом» (Спецсообщение заместителя председателя КГБ, 1969: 3; Зайцев, 2014: 418; Паска, 2018: 110–111).

Після повторного засудження дисидент продовжував намагатися передавати на волю книги, журнали, заяви, листи, а також і власні вірші, які були написані саліцилатом натрію, використовуючи інші канали. Йому таки вдалося передати інформацію про Катинську трагедію, яка одразу ж з'явилася в самвидаві. А також 12 травня 1970 р. дисидент надіслав до Прокуратури Радянського

Союзу клопотання, в якому йшлося про приховування злочинів і необхідність притягнення до кримінальної відповідальності прокурора Абрамова і судді Владимирського обласного суду Колосова. За боротьбою С. Караванського із закордону спостерігала українська діаспора, яка прагнула допомогти дисидентам. Вони намагалися це зробити, використавши офіційний візит до СРСР прем'єр-міністра Канади П'єра-Еліота Трюдо, який мав відбутися в травні 1971 р. Того ж року в лютому до прем'єр-міністра звернувся депутат парламенту Канади українського походження Стівен Папроцький із проханням під час свого візиту порушити питання звільнення дисидентів С. Караванського та В. Мороза. А вже у квітні представники української діаспори Канади вручили П.-Е. Трюдо відповідну петицію. Однак під час свого візиту прем'єр-міністр жодного разу не піднімав це питання, пояснюючи це тим, що недостатньо проінформований про переслідування в СРСР (Зайцев, 2010: 418; Паска, 2018: 175–176).

У 1972 р. відбувся суд над дружиною С. Караванського, яка завжди була для нього опорою і допомагала поширювати його листи, заяви за кордон, вірші. Перед цим її було звільнено з роботи за те, що вона відмовилася засудити дії чоловіка, а 6 грудня 1971 р. – заарештовано. Коли під час суду 17 травня Н. Строкатій було надано останнє слово, вона зуміла розвінчати радянський міф про демократію і свободу в СРСР. А через два дні дисидентку за ст. 62 КК УРСР («антирадянська агітація і пропаганда») засудили до 4 років колоній суворого режиму (Зайцев, 2014: 418; Рапп, 2006: 280).

У момент перебування С. Караванського у в'язниці наприкінці 1971 р. сталася подія, яка справила дуже вагомий вплив на весь розвиток українського дисидентського руху. Із Праги до Києва прибув громадянин Бельгії Ярослав Добош, який був членом Співки української молоді (СУМ) і студентом Лювєнського католицького університету. Коли Я. Добош прибув до Києва, місцеві дисиденти передали йому фотоплівку «Словника українських рим» С. Караванського. Проте вивести за кордон його Я. Добош не зміг, бо коли вже після Нового року повертався додому, то був схоплений працівниками КДБ на станції Чоп на кордоні. Під час обшуку 5 січня 1972 р. в нього був виявлений словник, а самого студента звинуватили в шпигунстві. Пізніше вилучений «Словник українських рим» був названий в газеті «Літературна Україна» «антирадянським документом» (Овсієнко, 2007: 155, 314; Данилюк, Бажан, 2000: 84). Затримання Я. Добоша стало приводом для нової хвилі масових арештів найбільш активних учасників українського дисидентського руху в січні 1972 р., яке фігурує в історіографії під назвою «генеральний погром».

Під час перебування С. Караванського в мордовських колоніях (с. Сосновка) у середині 1970-х рр. зусиллями КДБ було сформовано дві ворогуючі групи дисидентів, кожна з яких пропонувала свої методи боротьби проти комуністичного режиму. Прихильники пасивного опору, куди входили О. Мурженко, Е. Кузнецов, В. Романюк, Б. Ребрик виступали проти різкого супротиву й робили основний акцент на власному самозбереженні в умовах ув'язнення. До іншої групи, яку можна назвати радикальною, входили І. Гель, С. Караванський та В. Мороз; вони виступали за активний опір і проведення протестних голодувань. Починаючи з 1975 р. в середовищі дисидентів у колоніях виникла ідея боротися за спеціальний статус політв'язня, що вони активно почали робити. Ця діяльність була виснажливою, вимагала багато витривалості й сили волі, бо потрібно було відмовлятися від роботи, зняти нашивки з прізвиськами, які носили на грудях в'язні і влаштовувати тривалі голодування, на чому вони наполягали як на основному засобі боротьби. Інші дисиденти не дуже прагнули приєднатися до радикальної групи через страх ризикувати власним життям. Тоді С. Караванський та І. Гель приступили до написання своєрідного програмного документа. С. Караванський написав преамбулу, а І. Гель був автором 14-ти пунктів. Пізніше В. Чорновіл доповнив документ 9 чи 10 пунктами. Таким чином був створений документ під назвою «Кодекс честі політв'язня». У ньому були написані доволі звичні речі як на табірні будні – що політв'язень не має права купувати норму роботи в іншого політв'язня, або купляти чужу пайку. Після написання дисиденти дали його прочитати іншим в'язням. Хоча між двома групами була ворожнеча, але це не стало завадою для передачі «Кодексу честі» Е. Кузнецову від С. Караванського та І. Геля – В. Чорноволу з метою поширення документа в інші колонії (Кіпіані, 2021: 149–152, 155–157; Паска, 2018: 162–163).

Тим часом боротьба за статус політв'язня продовжувалася. У серпні–жовтні 1976 р. В. Мороз улаштував 65-денне голодування. Святослав Караванський, будучи також прихильником активного опору радянській системі, не залишився осторонь і також розпочав протест у формі голодування. Також дисидент долучився до колективного голодування у день 5-ї річниці масштабної хвилі репресій проти українського національного руху (12 січня 1977 р.). Серед учасників заходу також були В. Мороз, В. Чорновіл, В. Стус, В. Романюк, Д. Шумук. Окрім голодування дисиденти вимагали припинення переслідування за національністю, визволення із колоній і в'язниць українських дисидентів. У подальшому С. Караванський продовжив разом з іншими прихильниками активних методів боротьби влаштовувати голодування протесту.

Потрібно сказати, що С. Караванський мав неймовірно міцний шлунок. Після 2–3 днів після закінчення голодування він їв усе, що було в пайці, та не мав ніяких проблем із травною системою (Кіпіані, 2021: 177–178; Паска, 2018: с. 166).

У лютому 1979 р. С. Караванського було оголошено членом Української Гельсінської групи (УГГ). Вже ставши членом цієї правозахисної організації, С. Караванський разом із В. Чорноволом, О. Попович, Б. Ребриком та ін. політв'язнями написали звернення на захист українського священника В. Романюка, де засудили розправу над ним, називаючи її злочином проти представників релігій усього світу. Зрештою, після довгих літ перебування у в'язниці в 1979 р. С. Караванського було звільнено. До України дисидента не впустили, привезли до м. Таруса (нині РФ), де його разом із дружиною позбавили радянського громадянства; в листопаді 1979 р. подружжя емігрувало за кордон (Українська гелсінська група, 1983: 16, 592–593; Захаров, 2003: 134).

5. Висновки

Життєвий шлях Святослава Караванського у 1960-х – 1970-х рр. є вражаючим прикладом непохитної вірності ідеалам національного відродження, громадянської гідності та інтелектуального спротиву радянському тоталітаризмові. Його діяльність у рамках українського дисидентського руху вийшла далеко за межі особистого протесту – вона

набрала характеру тривалої і послідовної боротьби, що поєднувала культурно-просвітницький, публіцистичний, мовознавчий та правозахисний аспекти. Святослав Караванський виступав не лише проти політичних репресій, а й проти глибших процесів русифікації та знищення національної ідентичності. Його публічні звернення, протестні листи, літературна і наукова діяльність, зокрема створення «Словника українських рим» і публікації статей, стали важливими актами опору, спрямованими як на внутрішню аудиторію, так і на міжнародну спільноту. Ув'язнення С. Караванського не зламало його духу, а лише поглибило його переконання. Активність дисидента в таборах, участь у створенні «Кодексу честі політв'язня», голодування, листування із західними правозахисними структурами і вступ до Української Гельсінської групи свідчать про його перехід від індивідуального до колективного, структурованого опору. Досвід С. Караванського демонструє, що українське дисидентство не було однорідним явищем, а мало всередині себе різні стратегії й підходи до боротьби. При цьому С. Караванський уособлював найбільш рішучу, активну лінію спротиву, в якій поєднувалися особиста жертвовність, інтелектуальна праця та стратегічне бачення. Його внесок у збереження української національної ідентичності, правозахисну боротьбу та інтелектуальну спадщину є безумовно вагомим і заслуговує на глибоке наукове осмислення й належне вшанування.

Література:

1. Горинь М. Запалити свічу. Харків: Права людини, 2009. 325 с.
2. Данилюк О., Бажан О. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX ст.). Київ: Рідний край, 2000. 616 с.
3. Зайцев Ю. Рух опору на Півдні України (кінець 1950-х – 1980-ті роки): Одеська парадигма. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. Вип. 24. С. 413–434.
4. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). Харків: Фоліо, 2003. 144 с.
5. Караванський С. Сутичка з тайфуном. Нью-Йорк; Балтимор; Торонто: Смолоскип, 1980. 188 с.
6. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960 – 80-х років. Київ: Либідь, 1995. 224 с.
7. Кіпіані В. Дисиденти: Чути правду. Харків: Віват, 2021. 340 с.
8. Обертас О. Український самвидав: літературна критика та публіцистика (1960-і – початок 1970-х років). Київ: Смолоскип, 2010. 300 с.
9. Овсієнко В. Світло людей: Мемуари та публіцистика. Кн. 1. Харків: Права людини, 2007. 352 с.
10. Паска Б. Валентин Мороз: прапор українського дисидентства. Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. 366 с.
11. Рапп І. Караванський Святослав Йосипович. *Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Т. 1. Україна. Ч. 1*. Харків: Права людини, 2006. С. 278–281.
12. Світличний І., Світлична Н. З живучого племені Дон Кіхотів. Київ: Грамота, 2008. 816 с.
13. Спецсообщение заместителя председателя КГБ при СМ УССР Шульженко Б.С. в адрес руководства ЦК КПУ об аресте Караванского С.И. за распространение изготовленных тайнописью антисоветских документов. 1969. *Електронний архів українського визвольного руху*. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/25128>. (дата звернення: 15.05.2025).
14. Українська гелсінська група 1978–1982. Документи і матеріали / Упор. і ред. О. Зінкевич. Торонто; Балтимор: Смолоскип, 1983. 998 с.
15. Хворост Л. Святослав Караванський. Інтерв'ю. *Березіль*. Харків; Дентон, 2010. С. 2–14.
16. Чорновіл В. Лихо з розуму (портрети двадцяти «злочинців»). Париж: Перша українська друкарня в Франції, 1967. 336 с.

References:

1. Chornovil, V. (1967). Lykho z rozumu (portrety dvadtsiaty «zlochyntsyv») [Madness (portraits of twenty “criminals”)]. Paryzh: Persha ukrainska drukarnia v Frantsii, 336. [in Ukrainian].
2. Danyliuk, O. & Bazhan, O. (2000). Opozytsiia v Ukraini (druha polovyna 50-kh – 80-ti rr. XX st.) [Opposition in Ukraine (second half of the 1950s – 1980s)]. Kyiv: Ridnyi kraj, 616. [in Ukrainian].
3. Horyn, M. (2009). Zapalyty svichu [Light a candle]. Kharkiv: Prava liudyny, 325. [in Ukrainian].
4. Karavanskyi, S. (1980). Sutyhka z taifunom [A fight with a typhoon]. Niu-York; Baltymor; Toronto: Smoloskyp, 188. [in Ukrainian].
5. Kasianov, H. (1995). Nezghodni: ukrainska intelihientsiia v rusi oporu 1960 – 80-kh rokiv [Dissidents: Ukrainian intelligentsia in the resistance movement of the 1960s – 1980s]. Kyiv: Lybid, 224. [in Ukrainian].
6. Khvorost, L. (2010). Sviatoslav Karavanskyi. Interviu [Svyatoslav Karavansky. Interview]. *Berezil*. Kharkiv; Denton, 2–14. [in Ukrainian].
7. Kipiani, V. (2021). Dysyenty: Chuty pravdu [Dissidents: Hear the truth]. Kharkiv: Vivat, 340. [in Ukrainian].
8. Obertas, O. (2010). Ukrainskyi samvydav: literaturna krytyka ta publitsystyka (1960-i – pochatok 1970-kh rokiv) [Ukrainian samizdat: literary criticism and journalism (1960s – early 1970s)]. Kyiv: Smoloskyp, 300. [in Ukrainian].
9. Ovsienko, V. (2007). Svitlo liudei: Memuary ta publitsystyka. Kn. 1 [The Light of People: Memoirs and Journalism. Book 1]. Kharkiv: Prava liudyny, 352. [in Ukrainian].
10. Paska, B. (2018). Valentyn Moroz: prapor ukrainskoho dysydentstva [Valentyn Moroz: the flag of Ukrainian dissidence]. Ivano-Frankivsk: Foliant, 366. [in Ukrainian].
11. Rapp, I. (2006). Karavanskyi Sviatoslav Yosypovych [Karavansky Svyatoslav Iosypovych]. *Mizhnarodnyi bihrafichnyi slovnyk dysydyntiv krain Tsentralnoi ta Shkhidnoi Yevropy y kolyshnoho SRSR. T. 1. Ukraina. Ch. 1 – International Biographical Dictionary of Dissidents from Central and Eastern Europe and the Former USSR. Vol. 1. Ukraine. Part 1*. Kharkiv: Prava liudyny, 278–281. [in Ukrainian].
12. Specsoobshenie zamestitelya predsedatelya KGB pri SM USSR Shulzhenko B.S. v adres rukovodstva CK KPU ob areste Karavanskogo S.I. za rasprostranenie izgotovlennykh tajnopisyu antisovetskiikh dokumentov [Special message from the Deputy Chairman of the KGB under the CM of the Ukrainian SSR Shulzhenko B.S. to the leadership of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine on the arrest of Karavansky S.I. for distributing anti-Soviet documents prepared in secret writing]. (1969). *Elektronnyi arkhiv ukrainskoho vyzvolnoho rukhu – Electronic archive of the Ukrainian liberation movement*. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/25128>. (last accessed: 15.05.2025). [in Russian].
13. Svitlychnyi, I. & Svitlychna, N. (2008). Z zhyvuchoho plemeni Don Kikhotiv [From the living tribe of the Don Quixotes]. Kyiv: Hramota, 816. [in Ukrainian].
14. Zaitsev, Yu. (2014). Rukh oporu na Pivdni Ukrainy (kinets 1950-kh – 1980-ti roky): Odeska paradyhma [The Resistance Movement in Southern Ukraine (late 1950s – 1980s): The Odesa Paradigm]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness, Statehood*, 24, 413–434. [in Ukrainian].
15. Zakharov, B. (2003). Narys istorii dysydentskoho rukhu v Ukraini (1956–1987) [Essay on the history of the dissident movement in Ukraine (1956–1987)]. Kharkiv: Folio, 144. [in Ukrainian].
16. Zinkevych, O. (Ed.) (1983). Ukrainska helsinkska hrupa 1978–1982. Dokumenty i materiialy [Ukrainian Helsinki group 1978–1982. Documents and materials]. Toronto; Baltymor: Smoloskyp, 998. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 23.06.2025
Рекомендована до друку 31.07.2025
Опублікована 12.09.2025